

Pregledni rad

UDK 339.137.025(497.6)

DOI 10.7251/SVA2016187

COB ISS.RS-ID 6170392

MJERENJE KONKURENTNOSTI PRIVREDE BOSNE I HERCEGOVINE

Doc. dr Marković Branka¹; prof. dr Markić Marinko²

Nezavisni univerzitet Banja Luka

Apstrakt: Koncept konkurentnosti star je, koliko je stara i ekonomije. Ne postoji ekonomija ako ne razmatra ovo pitanje. Sam koncept konkurentnosti je široko rasprostranjena u ekonomskoj literaturi. Koncept konkurentnosti znači poslovanje. Zbog kompleksnosti koncepta, raznolikosti faktora, termin konkurentnost je teško definisati. Cilj ovog rada je da se utvrde ključni faktori konkurentnosti i njihove slabosti u ekonomiji Bosne i Hercegovine. Konkurentnost se definiše kao skup institucija, javnih politika i faktora koji određuju nivo produktivnosti jedne zemlje. Dakle, konkurentnost zemlje određuje sistem raznih institucija, kvalitetnog procesa donošenja odluka i faktora koji utiču na produktivnost privrede. Svjetski ekonomski forum godišnje objavljuje izvještaj o stanju konkurentnosti u svijetu. Deset najkonkurentnijih zemalja su: Švicarska, Švedska, Singapur, Sjedinjene Američke Države, Njemačka, Japan, Turska, Nizozemska, Danska i Kanada.

Ključne riječi: *konkurentnost, pokazatelji, mjerenje*

UVOD

Konkurencija ili tržišna utakmica je osnovni regulator tržišta. Iako neki teoretičari smatraju da konkurentnost nije ništa drugo do mjerenje bogatstva društva na drugi način, vrlo je važno da ona doprinosi inovativnosti, unapređenju poslovanja i ukupnom ekonomskom rastu. Međutim ako je slaba konkurentnost na globalnom tržištu onda i nacionalna ekonomija trpi. Ovo obično vodi ka protekcionizmu, netransparentnim državnim dotacijama i barijerama za ulazak na tržište. Na konkurentnost neke zemlje utiču mnogi direktni i indirektni faktori, ali od svega je najvažnija konkurentnost preduzeća jer su ona nosioci privrednog razvoja. Zbog ovoga, poduzeća su stavljena u prvi plan u odnosu na mnoge indikatore koji karakterišu makroekonomiju. Naravno, ne smije se zapostaviti ni okruženje koje značajno utiče na konkurentnost pojedinih privrednih sektora. Faktori koji utiču na konkurentnost su: visoki troškovi

¹ Profesor ekonomije NUBL Banja Luka

² Profesor ekonomije NUBL Banja Luka

poslovanja, veliko poresko opterećenje, veliki javni dug, slaba ukupna konkurencija koja ne podstiče preduzeća na inovacije i konkurentnost, nereguliran sistem zaštite okoline i upravljanja otpadom, kvalitetna odnosno nekvalitetna saobraćajna infrastruktura, teškoće u likvidaciji poduzeća, neusklađeno zakonodavstvo, slabosti u javnoj upravi itd.

1. MJERENJE KONKURENTNOSTI

Za mjerenje konkurentnosti uključeno je dvanaest ključnih stupova konkurentnosti podijeljenih u tri zasebne cjeline koje predstavljaju ključ za različite načine vođenja privrede, a temelje se na:

1. Osnovnim uvjetima
 - Institucije
 - Infrastruktura
 - Makroekonomsko okruženje
 - Zdravstvo i osnovno obrazovanje
2. Faktorima efikasnosti
 - Više obrazovanje i trening
 - Efikasnost tržišta roba
 - Efikasnost tržišta rada
 - Razvoj financijskog tržišta
 - Tehnološka spremnost
 - Veličina tržišta
3. Inovacijskim faktorima
 - Poslovna sofisticiranost
 - Inovativnost

Institucionalno okruženje je određeno zakonskim i administrativnim okvirom unutar kojeg pojedinci, poduzeća i vlade utiču jedni na druge kako bi stvorili prihod i bogatstvo u ekonomiji. Važnost solidnog institucionalnog okruženja posebno se pokazala u vrijeme krize povećavajući direktnu ulogu države u ekonomijama mnogih zemalja.

Razvijena i efikasna infrastruktura je osnov konkurentnosti. Ona je bitna za osiguranje efikasnog ekonomskog funkcioniranja, kao što je i važno determiniranje faktora lokalnih ekonomskih aktivnosti i vrsta aktivnosti i sektora koji mogu razviti ekonomiju.

Stabilnost makroekonomskog okruženja je važna za poslovanje a također je važna za ukupnu konkurentnost zemlje. Sama makroekonomska stabilnost ne može povećati produktivnost zemlje ali istovremeno i makroekonomski poremećaj šteti ekonomiji.

Zdrava radna snaga je bitna za konkurentnost i produktivnost jedne zemlje. Bolesni radnici nisu u mogućnosti iskoristiti svoj potencijal i to vodi niskoj produktivnosti. Narušeno zdravlje vodi do značajnih troškova poslovanja jer su bolesni radnici često odsutni i njihov rad je neefikasan. Investiranje u pružanje zdravstvenih usluga koliko je moralno, toliko je i ključno za napredak ekonomije.

Kvalitetno visoko obrazovanje i stručne obuke su presudni za one ekonomije koje žele da unaprijede jednostavne proizvodne procese i proizvode. Današnja ekonomska globalizacija zahtijeva da ekonomije stvaraju dobro educirane radnike koji su u stanju da se prilagode rapidnim promjenama u okruženju.

Zemlje sa efikasnim tržištem roba su u dobroj poziciji jer mogu da proizvode niz proizvoda i usluga koji odgovara uslovima ponude i potražnje, a takođe su u mogućnosti da trguju sa tim robama. Zdravo konkurentno tržište, kako strano tako i domaće je važno u postizanju tržišne efikasnosti, poslovne produktivnosti, i omogućuje da najefikasnije firme proizvode robe koje se traže na tržištu.

Efikasnost i fleksibilnost tržišta rada su presudni za osiguravanje da se radnici najefikasnije iskoriste u privredi uz uslov da tržište potiče radnike da ulože najveće napore da nađu posao koji će kvalitetno i stručno raditi.

Dobro funkcioniranje finansijskog sektora ima značajnu ulogu za privredne aktivnosti. Efikasan finansijski sektor alocira sredstva građana kao i ona koja dolaze iz inostranstva za njihovo najproduktivnije korištenje u privredi. To kanalizira sredstva na one poduzetničke ili investicijske projekte od kojih se očekuju najviše stope povratka uložениh sredstava. Temeljita i pravilna procjena rizika je stoga od ključne važnosti.

Tehnološkom spremnošću mjeri se agilnost s kojom privreda usvaja postojeće tehnologije za poboljšanje produktivnosti svojih industrija. U današnjem globaliziranom svijetu, tehnologija sve više postaje važan element za napredak i konkurentnost.

Velicina tržišta utječe na konkurentnost, jer velika tržišta omogućuju preduzećima da bolje iskoriste šanse na tržištu. Tradicionalno, tržišta koja su na raspolaganju firmama su ograničena državnim granicama. U eri globalizacije, međunarodna tržišta postala su zamjena za domaća tržišta, a posebno za male zemlje.

Poslovna sofisticiranost je bitna za veću efikasnost u proizvodnji roba i usluga. To opet vodi do povećanja produktivnosti, koja jača konkurentnost države. Poslovna sofisticiranost brine o kvalitetu cjelokupne poslovne mreže zemlje kao i kvalitetu pojedinih kompanija i strategija.

Posljednji stub konkurentnosti je inovativnost. Značajan napredak učinjen je na poboljšanju rada institucija, izgradnji infrastrukture, smanjenju makroekonomske nestabilnosti, poboljšanju ljudskog kapitala i produktivnosti rada, kvalitetu finansijskog tržišta kao i tržišta roba. Međutim, dugoročno, životni standard se može poboljšati samo inovacijama.

1. FAKTORI KONKURENTNOSTI PRIVREDE BOSNE I HERCEGOVINE

Bosna i Hercegovina je ocjenjena sa 3,93 poena od ukupnih 7 čime je zauzela 88. mjesto po konkurentnosti ekonomije. Ovakav plasman je za dvanaest mjesta bolji u odnosu na prethodni izvještaj.

1. Tabela prikaz indikatora:

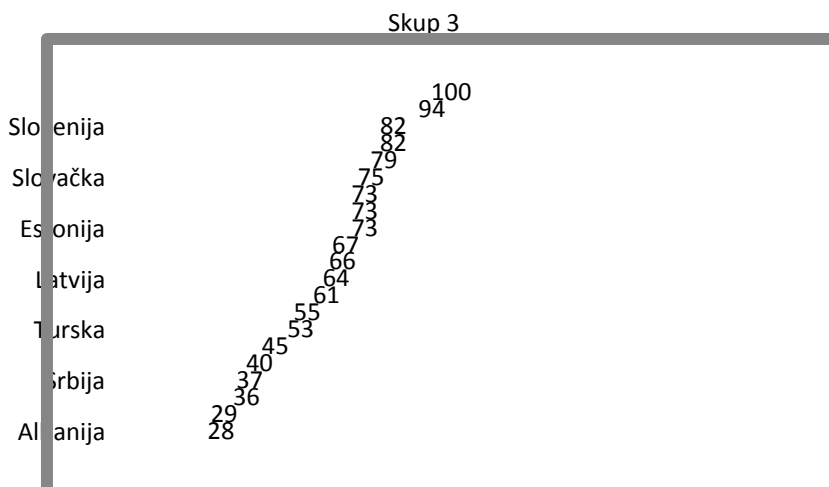
	Rang 2010- 2011 (139)	Ocje- na 2010- 2011 (1-7)	Rang 2011- 2012 (142)	Ocje- na 2011- 2012 (1-7)	Rang 2012- 2013 (144)	Ocje- na 2012- 2013 (1-7)	Promj. ranga
Indeks globalne konkurentnosti (GCI)	102	3,7	100	3,8	88	3,9	12
Osnovni uvjeti	98	4,1	92	4,2	81	4,3	11
I stub: Institucije	126	3,1	109	3,3	85	3,6	24
II stub: Infrastruktura	98	3,2	99	3,2	94	3,4	5
III stub: Makroekonomska stabilnost	81	4,5	78	4,6	97	4,3	-19
IV stub: Zdravstvo i osnovno obrazovanje	89	5,4	58	5,8	48	5,9	10
Povećanje efikasnosti	100	3,6	102	3,6	97	3,7	5
V stub: Visoko obrazovanje i stručna obuka	88	3,8	86	3,9	72	4,2	15
VI stub: Efikasnost tržišta roba	127	3,6	115	3,8	109	3,9	6
VII stub: Efikasnost tržišta rada	94	4,2	85	4,2	99	4,1	-14
VIII stub: Razvoj finansijskog tržišta	113	3,5	124	3,3	119	3,4	5
IX stub: Tehnološka spremnost	85	3,4	73	3,6	68	3,8	5
X stub: Veličina tržišta	93	3,1	97	3,0	93	3,1	4
Inovativnost i sofisticiranost faktora	120	2,9	108	3,1	99	3,3	9
XI stub: Poslovna sofisticiranost	115	3,3	108	3,4	109	3,5	-1
XII stub: Inovativnost	120	2,6	104	2,8	80	3,1	24

2.1. Faktori koji otežavaju konkurentnost privrede BiH

Ključni faktori koji otežavaju konkurentnost privrede BiH su prikazani u tabeli 2.

Pristup financiranju	17,2
Politička nestabilnost	11,9
Porezne stope	11,7
Vladina nestabilnost/dobri potezi	11,5
Inflacija	11,1
Porezni propisi	7,2
Neefikasnost državne administracije	6,4
Propisi strane valute	4,9
Korupcija	3,8
Restriktivni radni propisi	3,2
Nedovoljni kapaciteti inovativnosti	2,8
Oskudna radna etika u državnoj radnoj snazi	2,7
Neadekvatno osiguranje infrastrukture	2,3
Kriminal i krađe	1,7
Neadekvatna educiranost radne snage	0,9
Oskudna zdravstvena zaštita	0,5
	100%

Grafikon 3. BDP po glavi stanovnika u paritetu kupovne moći (indeks EU 28 = 100)

Iz tabela se vidi da su ključni faktori koji utječu na slabu konkurentnost Bosne i Hercegovine:

1. Pristup finansijskim tržištima,
2. Visoka porezna stopa,
3. Neefikasna administracija,
4. Korupcija.

3. MJERE ZA UNAPRIJEĐENJE KONKURENTNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

Kvaliteta u pravilnom funkcioniranju institucija je od ključne važnosti za konkurentnost i rast gospodarstva. Kako rast ovisi prije svega o investicijama, investitore zanima sigurno i pošteno okruženje u kojemu vlada zakon i red i gdje je vlasništvo adekvatno osigurano. Investitore zanima i odgovorna javna uprava čiji upravni postupci su što jednostavniji i brži u kontekstu slobode poslovanja te čije javne politike se stvaraju u ozračju transparentnog i odgovornog javnog upravljanja.³ Ono što je također važno istaknuti jest važnost etičkih standarda u poslovnom sektoru. Bosna i Hercegovina u segmentu institucionalne konkurentnosti dobro stoji po niskim troškovima poslovnog sektora za obranu od terorizma, nasilja i kriminala. Relativno dobro je ocijenjeno i povjerenje u policijske snage. Ipak, prema većini institucionalnih indikatora BiH ima loše ocjene. To se prije svega odnosi na složene birokratske propise koji opterećuju poslovnu slobodu, neefikasnost pravnog sustava u rješavanju sudskih sporova, nisku razinu zaštite vlasničkih interesa manjinskih dioničara, intelektualnog vlasništva i vlasničkih prava općenito, iracionalnu javnu potrošnju, korupciju, nedostatak pravosudne neovisnosti, pristrano donošene odluka i nedovoljno transparentan proces stvaranja javnih politika, loše standarde revizije i izvještavanja te nedostatak poslovne etike. Razvijena i efikasna infrastruktura je važna za funkcioniranje gospodarstva, pogotovo za određivanje lokacija za odvijanje gospodarskih aktivnosti, uključujući i ulaganja. Infrastruktura je ključ povezivanja i uspostave komunikacija, pogotovo promet i informacijsko-komunikacijske tehnologije.⁴ Infrastruktura je područje relativno dobrih rezultata za BiH, što se pogotovo odnosi na mobilne i fiksne telekomunikacije, te kvalitetan cestovni sustav. Donekle problematična područja su pomorske i zračne luke. Stabilnost makroekonomskog okruženja je važna za poslovanje, premda sama po sebi ne može povećati produktivnost zemlje. Primjerice, nekontrolirana inflacija negativno utječe na efikasnost poslovanja. Također, neuravnotežene proračunske politike (potrošnja iznad prihoda) sužavaju buduće mogućnosti reagiranja na poslovne cikluse i povećavaju dugove.

³ Balasz, P. (2011): The Role of The Environmental Industry in The Development of The Regions: The Case of The German Region Saxony-Anhalt, International Scientific Conference Regional Cooperation in Europe: Opportunities for Balkans, book of proceedings, Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, Dubrovnik, September 2011.

⁴ Balcerowicz, E., Sobolewski, M. (2005): Competitiveness of the Polish Manufacturing Sector: Does Government Policy Matter?, Case working paper 62/2005, Warszawa

Makroekonomsko okruženje je relativno stabilno u BiH, prije svega u pogledu umjerene stope inflacije. U ovoj kategoriji mjeri se uravnoteženost državnog proračuna, nacionalna stopa štednje, razina inflacije i kamatne stope, javni dug i kreditni rejting zemlje. Zdrava radna snaga je od vitalne važnosti za produktivnost gospodarstva. Loše zdravlje povećava troškove poslovanja, a bolesni radnici ne mogu dovoljno efikasno raditi. Isto vrijedi i za obrazovanje radne snage. Složenost obavljanja poslova ovisi o kvalificiranosti radne snage. Zdravstvo i osnovno obrazovanje u BiH se takođe mogu ocijeniti kao zadovoljavajuće područje BiH konkurentnosti. Rizici od malarije, HIV-a i tuberkuloze su minimalni. Ne postoje veliki rizici od visoke smrtnosti djece i niske očekivane dobi starosti. Osnovno školstvo je relativno dobro ocijenjeno. Kvaliteta visokog školstva i usavršavanja izravno utječe na konkurentnost gospodarstva, ako je usklađeno s potrebama produktivnosti. Ključni problemi BiH su nedostatak usavršavanja radne snage, loša kvaliteta obrazovnog sustava i upravljanja. BiH dobro stoji po kvaliteti obrazovanja na području matematike i prirodnih znanosti. Efikasna tržišta proizvode i razmjenjuju robe i usluge u skladu s uvjetima koje određuju ponuda i potražnja. Stoga je važna sloboda izbora i konkurencije među proizvođačima na tržištu u kojoj će prevladati efikasniji proizvođači koji su više traženi na tržištu obzirom na odnos cijene i kvalitete. Konkurentno tržište znači i ravnopravan položaj domaćih i stranih firmi, dok protekcionizam domaćih proizvođača negativno utječe na gospodarske aktivnosti.⁵

Za efikasnost tržišta je važna i usmjerenosti firmi prema kupcima kroz povećanje kvalitete proizvoda. U kontekstu efikasnosti tržišta, najveći hrvatski nedostaci su visoki troškovi poljoprivredne politike, visoko oporezivanje, negativan utjecaj složenih pravnih propisa na poslovanje i strana izravna ulaganja, niska razina stranih vlasničkih udjela u poduzećima, niska razina sofisticiranosti kupaca i orijentacije prema kupcima, opterećenost carinskim postupcima i dugi postupci započinjanja poslovanja.⁶ Fleksibilnost tržišta rada je od ključne važnosti za efikasan protok i kretanje radne snage. Slobodno tržište rada je sposobno preusmjeravati kretanje radnika s jednog na drugi posao, što brže i jeftinije, uz kretanje plaća koje ovisi o produktivnosti i gospodarskim kretanjima. Tržište rada je jedan od ključnih problema BiH. Relativno dobra ocjena je dana samo u kontekstu udjela žena u radnoj snazi. Razni oblici rigidnosti otežavanju konkurentnost rada, što se odnosi na nisku razini suradnje među socijalnim partnerima, teške postupke zapošljavanja i otpuštanja radnika te relativno nisku fleksibilnost u određivanju plaća. Problem je i u visokom odljevu talentiranih osoba iz zemlje.

⁵ Domazet; A. (2008): Analiza razloga i uzroka nedovoljnog interesa domaćih i stranih investitora u procesu privatizacije sa prijedlogom mjera za poboljšanje ukupnog ambijenta za ulaganje kroz proces privatizacije u F BiH, Ekonomski institut Sarajevo

⁶ Agencija za privredne registre. (2012). Registar privrednih subjekata. (Baza podataka ažurirana jul-avgust 2012).

Financijsko tržište je od presudne važnosti za gospodarske aktivnosti, što se pokazalo i kroz posljednju krizu. Potrebno je povjerenje u bankarski sektor i zaštita ulagača. U kontekstu razvijenosti financijskih tržišta najveći problem u BiH je teška dostupnost poduzetničkih zajmova. Tehnološka spremnost znači sposobnost gospodarstva za uvođenje novih tehnoloških oblika u industrijskoj proizvodnji i primjenu informacijsko-komunikacijskih tehnologija u dnevnim aktivnostima. U pogledu tehnološke spremnosti, BiH ima konkurentne prednosti po širokoj uporabi interneta i dostupnosti posljednjih tehnologija, ali problematična područja su niska razina tehnološkog transfera kroz strana izravna ulaganja i tehnološke opremljenosti poduzeća. Veličina tržišta je važna obzirom na ekonomiku obujma. Globalizacija je važna jer proširuje tržišne horizonte koji su uski pogotovo u malim zemljama.⁷ Empirijski je utemeljena pozitivna korelacija između otvorenosti tržišta i gospodarskog rasta. BiH je relativno malo tržište pa nema značajnu konkurentnu prednost. Stoga je posebno važna integracija na europsko tržište zbog pozitivnih učinaka liberalizacije trgovinskih procesa odnosno veće konkurentnosti i efikasnosti proizvoda.

Poslovna efikasnost u proizvodnji roba i usluga povećava produktivnost. Važno je poslovno umrežavanje poduzeća, pogotovo putem klastera. U pogledu poslovne efikasnosti, BiH nema konkurentne prednosti. Najveći nedostaci su niska razina delegiranja autoriteta među zaposlenicima, niska razvijenost klastera i proizvodnih procesa. Posljednja karika konkurentnosti su tehnološke inovacije o kojoj ovisi dugoročni standard života. Inovacije su moguće uz snažna ulaganja u istraživanje i razvoj, prije svega u privatnom sektoru.⁸ Također, za razvoj inovacija su ključne kvalitetne znanstveno-istraživačke institucije, uska suradnja sveučilišta i industrije na području istraživanja i razvoja te snažna zaštita prava intelektualnog vlasništva. Najveći hrvatski problem je javna nabava naprednih tehnoloških proizvoda, ali i niska dostupnost znanstvenika i inženjera te niska suradnja sveučilišta i industrije na području istraživanja i razvoja. Kvaliteta znanstveno – istraživačkih institucija je relativno zadovoljavajuće rangirana.

Za razvoj privrede i povećanje konkurentnosti BiH potrebno je poduzeti sljedeće mjere:

1. Povećanje nivoa tehničke opremljenosti i primena savremene tehnologije,
2. Efikasnija upotreba resursa i integracija svih potencijala,
3. Uvođenje međunarodnih standarda kvaliteta,
4. Povezivanje preduzeća u izvozne klastere; mapiranje klastera,
5. Veće mogućnosti za inovacije,
6. Unapređenje poslovne prakse, razvoj modernog menadžmenta,
7. Razvoj liderstva i organizacione kulture koja predstavlja konkurentsku prednost,

⁷ Porter, M. (1990): *The Competitive Advantages of the Nations*, The Free Press, Boston

⁸ *Global Competitiveness Report (2010-2011)*, World Economic Forum, Geneva

8. Poboljšati pristup finansijskim sredstvima,
9. Smanjiti porezne stope,
10. Povećati efikasnost administracije,
11. Smanjiti korupciju.

ZAKLJUČAK

Konkurentnost je u tijesnoj vezi sa porastom životnog standarda, većom mogućnošću zapošljavanja, kao i sposobnošću zemlje (privrede) da ispunjava svoje međunarodne obaveze. Nizak nivo konkurentnosti privrede BiH rezultat je otežanog pristupa finansijskim sredstvima, politička nestabilnost, visoke poreske stope i odsustvo vizije vladinog sektora kako konkurentnost podići na što je moguće viši nivo. Najvažniji faktori koji utječu na konkurentnost privrede BiH su visoki troškovi poslovanja, veliko poresko opterećenje, veliki javni dug, slaba ukupna konkurencija koja ne podstiče preduzeća na inovacije i konkurentnost, neregulisan sistem zaštite okoline i upravljanja otpadom, kvalitetna odnosno nekvalitetna saobraćajna infrastruktura, teškoće u likvidaciji preduzeća, neusklađeno zakonodavstvo, slabosti u javnoj upravi i tako dalje. Najveće probleme u konkurentnosti BiH uzrokuju državne odnosno lokalne vlasti.

MEASURING THE COMPETITIVENESS OF THE ECONOMY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Marković Branka, PhD; Professor Markić Marinko PhD

Abstract: The concept of competitiveness is as old as the old and of the economy. There is no school of economics, which did not consider this question. The very concept of competitiveness is widespread in the economic literature. The concept of competitiveness means business performance. Due to the complexity of the concept, the variety of factors, the term competitiveness is difficult. The aim of this study is to determine the key factors of competitiveness and their weaknesses in the economy of Bosnia and Herzegovina. Competitiveness is defined as the set of institutions, public policies and factors that determine the level of productivity of a country. So, the competitiveness of a country is determined by a system of various institutions, the quality of the policy-making process and the factors that affect the productivity of the economy. The World Economic Forum annually publishes a report on sending competitiveness worldwide. Ten most competitive countries are: Switzerland, Sweden, Singapore, United States, Germany, Japan, Turkey, the Netherlands, Denmark and Canada.

Keywords: *competitiveness, indicators, measurement*

LITERATURA

- 1) Agencija za privredne registre (2012). Registar privrednih subjekata. (Baza podataka ažurirana jul-avgust 2012).
- 2) Annoni, P., & Kozovska, K. (2010). EU Regional Competitiveness Index 2010. European Commission, Joint Research Centre, Institute for the Protection and Security of the Citizen, Luxembourg. DOI 10.2788/88040
- 3) Boschma, R. A. (2004). The competitiveness of regions from an evolutionary perspective. *Regional Studies*, 38(9), 1001–1014. DOI: 10.1080/0034340042000292601

- 4) Bristow, G. (2005). Everyone's a 'winner': problematising the discourse of regional competitiveness. *Journal of Economic Geography*, 5, 285-304. DOI: 10.1093/jeg/lbh063
- 5) Cho, D. S. (1994). The nine factor model. Reprinted in Cho, D. S., & Moon, C. H. (2005). *From Adam Smith to Michael Porter. Evolution of Competitiveness Theory. Asia-Pacific Business Series*, 2, 135-160. DOI: 10.1142/9789814401661_0006
- 6) Cho, D. S., & Moon, H. C. (2000). *From Adam Smith to Michael Porter: Evolution of Competitiveness Theory. Korea: AsiaPacific Business Series.* DOI: 10.1142/9789814401661_0003
- 7) Case of The German Region Saxony-Anhalt, International Scientific Conference Regional Cooperation in Europe: Opportunities for Balkans, book of proceedings, Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, Dubrovnik, September 2011.
- 8) Porter, M. (1990): *The Competitive Advantages of the Nations*, The Free Press, Boston
- 9) Balcerowicz, E., Sobolewski, M. (2005): *Competitiveness of the Polish Manufacturing Sector: Does Government Policy Matter?*, Case working paper 62/2005, Warszawa
- 10) COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (2008): *Communication from the commission to the council and the european parliament on the competitiveness of the metals industries A contribution to the EU's Growth and Jobs Strategy, Brussels*
- 11) Domazet; A. (2008): *Analiza razloga i uzroka nedovoljnog interesa domaćih i stranih investitora u procesu privatizacije sa prijedlogom mjera za poboljšanje ukupnog ambijenta za ulaganje kroz proces privatizacije u F BiH*, Ekonomski institut Sarajevo
12. *Global Competitiveness Report (2010-2011)*, World Economic Forum, Geneve